DOI: 10.22559/folklor. 219
folklor/edebiyat, cilt:24, sayı:94, 2018/2

Atasözlerinde Toplumsal Cinsiyet Algısı Olarak Kadın

Perception of Woman in Proverbs in Terms of Gender

Hanife Nâlân Genç*

"Benim fikrimi sorarsan Sancho, doğru olmayan tek bir atasözü bile yoktur; çünkü işin aslına bakarsan bunların hepsinin temeli, tüm bilimlerin anası olan dolaysız deneyimlerden çıkan gözlemlerdir." (*M. Don Kişot* M. Cervantes)

"Farklılıkları arayanlar yalnızca farklılıkları görürler." (Schipper, 2010: 15)

Özet

Bireyin genel tutum ve davranışlarına ilişkin gözlem, yaşantı ve izlenimler zaman içerisinde kalıplaşarak belli durum ve/veya olayları niteleyen kalıplaşmış sözlere dönüşür. Bu sözler insanın insana, insanın dünyaya ve içinde yaşadığı topluma karşı bakış açısını yansıtır. Bu bakımdan atasözü ve deyimler toplumların sosyo-kültürel bağlamda çeşitli kavram, olgu ve durumlara yönelik olarak geliştirdiği bakış açısı, değerlendirme ve yargıları içerir.

Genel tarama modeline göre yapılandırılmış bu araştırmada atasözlerinde kadına yönelik toplumsal cinsiyet algısı üzerinde durulmuştur. Kadının bireysel, ailevi ve toplumsal yaşamda nasıl algılandığı ya da nasıl algılatılmaya çalışıldığı araştırılmıştır. Kadın ve kadına yönelik atasözleri veya kalıp sözlerinin sıklıkla aile ve akrabalık ilişkileri bağlamında değerlendirildiği

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı, ngenc@omu.edu.tr

saptanmıştır. Toplumların kadına bakış açısı kadının toplum ve aile yaşamında üstlendiği rollerle bütünleşmektedir. Kadın ve kadına yönelik toplumsal cinsiyet algısı dinî, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel açıdan farklılıklar taşımaktadır. Bunlara kadının cinsel bakımdan, eğitim ve ailevi yönden nasıl algılandığı da eklenebilir. Bu ölçütler çerçevesinde atasözlerinde kadın kavramı üzerinde düşünce ve yargıların gerek olumlu veya olumsuz gerekse iç içe yer aldığı saptanmıştır. Bu araştırmanın sonucunda atasözlerinde kadının konumunun daha çok ataerkil bir aile yapısı içinde erkek kardeş, baba ve/veya eşe göre belirlendiği görülmüştür.

Anahtar sözcükler: *atasözleri, kadın, toplumsal cinsiyet, algı, gelenek, dil*

Abstract

In the course of time, observations, experiences, and impressions about the general attitudes and behaviors of an individual become stereotyped and turn into the words which characterize a certain situation and/or events. These words reflect the viewpoint of one person against another, the world, and the society of which s/he is a member. From this perspective, proverbs and idioms contain the viewpoints, evaluations, and judgements about concepts, situations, and facts which societies develop within the context of socio-cultural issues.

This research is based on the general screening model and emphasizes the perception of women in terms of gender in proverbs. The research analyzes how women are perceived in individual, domestic and social life or how they are made to be perceived by society. It is clearly seen from the research that proverbs and phrases about women are frequently evaluated within a domestic sphere and familial relationships. The perspective of a society toward women becomes integrated with the roles of women in social and domestic life. The gender perception of women in society has religious, economic, political, social, and cultural differences. There are also different perceptions about women's sexuality, education, and familial bonds. Within this criteria, the thoughts and judgements about the concept of women in proverbs are either affirmative, negative, or a combination of the two. This research finds that the situation of women in proverbs is mostly determined by a brother, father and/or a husband in a male dominated family.

Keywords: *proverbs, woman, gender, perception, tradition, language*

Giriş

Toplumsal yaşantı içinde bilinçaltına yerleşmiş düşünce ve yargıların dışavurumu anlamına gelen atasözleri bir dilin hem kültürel, hem sosyolojik hem de dilsel varlığıdır. Atasözleri en yalın tanımla gündelik yaşamı düzenler, iletişimi ve etkileşimi artırıcı bir işlev kazanırlar. Toplumların devamı için kültürel miras da oldukça önemlidir. Atasözleri kültür aktarımında hem yenileyici, hem de üretici olmaları nedeniyle toplumsal bir bellek oluşturur. Dil yoluyla korunan ve gelecek nesillere aktarılan atasözleri "atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler" (Aksoy, 1993: 37) olarak tanımlanabilirler.

Bir olay, olgu ya da durumu ortaya koyan ve bunları özetleyen atasözleri var olan duruma yönelik olarak da öneri veya sergilenecek tutum ya da eylem hakkında bilgilendiricidirler. İnsanın düşünce dünyasının izdüşümleri olan atasözleri, toplumun ortak bilincinin oluşmasında etkindirler. Bu bilincin oluşmasında birikim ve deneyim de kuşkusuz önemlidir. "…İnsana öğüt ve ders veren, insanı dünya hayatındaki durumunu açımlayan "hüküm şeklinde nakledilen" hikmetli, özlü sözler" olarak tanımlanır atasözleri (Karataş, 2014: 68). *Sözlü kültürün önemli bir parçası olmaları nedeniyle atasözleri insan ilişkileri ve etkileşiminde kalıplaşmış anlamlarının ötesine geçebilirler. Bu bakımdan atasözlerini var olan durumun saptanması ve dilsel olarak kalıp sözlerle ifade edilmesi olarak algılamak çok doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Atasözleri bir durum ya da olaydan hareketle düşünce biçimi ve anlatımımızı somutlayarak hayatımızı bize yansıtır. Toplumların yaşantı biçimi ve düşünce algılarının yansıması olan atasözleri yaşamda yer alan tüm olgu ve durumlara o toplumun bakış açısını gösterirler. Bunu ise bir durum ya da olayı genelleştirerek dile kazandırırlar.*

"Dilin billurlaşmış ifadeleri olarak kabul edebileceğimiz 'atasözleri'" (Akbalık, 2013: 81) pek çok kavram üzerinde yoğunluk kazanabilir. Aile, ekonomik kavramlar, görgü kuralları, hayvanlar, inanışlar, insan ilişkileri, öğüt veren, sosyal olay ve konular, tabiat üzerine vb. Atasözleri ele aldıkları izlekler bağlamında değerlendirildiğinde, oldukça varsıl bir nitelik taşırlar. Örneğin, Yurtbaşı (1994) yaptığı bir çalışmada Türk atasözlerinin 172 başlık altında sınıflandırılmasının olası olduğunu ortaya koymuştur. Söyleyenin belli olmadığı sözlü geleneğin ürünü olan atasözleri anonimdirler. Buna karşın atasözlerinin bu belirgin niteliği "…yalanlanamayacak derecede doğru ve objektif bilgiler" olmalarıyla çelişmez (Baltacıoğlu, 1994: 190). Atasözleri ele aldıkları kavramlar bakımından değerlendirildiğinde canlı, cansız, soyut veya somut olabilirler. Biz bu çalışmada özellikle kadın veya ona yönelik olanları ele almayı tercih ettik.

Kadın kavramını içeren atasözleri oldukça fazladır. "Kadınlara ilişkin atasözleri, kültürel bakımdan değil ama cinselliğin cisimleşmesi bakımından "bizi", "onlara" karşı konumlandıran eski alışkanlığı tekrarlama eğilimindedir" (Schipper, 2010: 15-16). Kadın olgusu atasözlerinde gerek doğrudan kadın olarak, gerekse üstlendiği roller bakımından yer almaktadır. Bu atasözleri ya doğrudan kadını odağına yerleştirmekte ya da onu edilgin, bağımlı göstermektedir. "Şirin Tekeli'nin yıllar önce yaptığı bir araştırmaya göre Türkçede 17.740 atasözü ve deyimin 300 kadarının kadınları konu ettiği tespit edilmiştir" (Ulusoy, 2014). Atasözlerinde kadın olgusu kadınla birlikte anılan kavramları çağrıştırmaktadır. Bu kavramlar içinde şiddet, aşk, cinsellik, güzellik, akıl gibi kavramlar öne çıkmaktadır. Bunun dışında kadının aile ve sosyal yaşamda kız evlat, eş, anne hatta kardeş olarak üstlendiği rollere dair atasözleri de yoğunlukla kullanılmaktadır. Bu rollere bakıldığında geleneksel bir yapı taşıdıkları rahatlıkla söylenebilir. Kadına yönelik atasözleri sıklıkla olumsuzlayıcı bir niteliğe sahiptirler. "Atasözlerimizde kadın kavramı ve özelliklerinin erkekten daha ayrıntılı ele alındığı ancak kadınla ilgili olumsuz ifadelere daha fazla yer verildiği" (Küçük, 2003: 213) bilinmektedir. Kadının cinselliği ile erkeği baştan çıkartmasının sonucunda 'uğursuzluğu' da yine toplumca yaratılmış bir algının sonucudur. Erkeğin duygularını kontrol edememesinin faturası da kadına kesilir. Atasözlerinde kadın imgesi tek başına ele alınabilecek bir niteliğe sahip değildir kuşkusuz. Kimi

zaman onu bütünleyen, kimi zamansa ikincil kılan bir erkeğe bağlı olarak belirir. Bu da beraberinde toplumsal cinsiyet ayrımcılığını ortaya koyar. Kadına yönelik bakış açısı ve algı yaşanılan çağa yani zamana, toplumların gerek siyasi gerekse idari yapılanmasıyla değişkenlik gösterebilir. Kadının iş yaşamına girmesi ve ekonomik anlamda bağımsızlığını ilan etmesi de eklendiğinde buna kültürel ve ekonomik bağlamlar da eklenebilir.

1. **Kadın ve erkek**

Çok genel bir ifadeyle cinsiyet eril ve dişi arasındaki farklılık olarak tanımlanabilir. Bu tanımın temeli öncelikle biyolojiktir. Bu ayrım sosyal veya cinsiyet rollerine dayandığında sosyal bir yön taşır. Cinsiyet temel alınarak kimliğin şekillenmesinde ise cinsiyet kimliğine dönüşür. O halde, cinsiyet 'biyolojik' ve 'üstlenilen rol' olarak belirleyici bir nitelik taşır. Kişinin çevre içindeki davranışlarını belirten rol kavramı ise toplumsal cinsiyet algısının sonucudur. Cinsiyet sosyal yapı içindeki algısıyla biyolojik cinsiyetten kesin bir şekilde ayrılır. Bu yüzden cinsiyet biyolojik ve toplumsal yönü olan bir olgudur. Toplumsal cinsiyet adının imlediği gibi bireyin sosyal ve psikolojik cinsiyetini açıklar. Toplumsal ya da sosyal cinsiyet insanı kadın ve erkek olarak ikiye ayıran biyolojik cinsiyet algısından ayrılır. Buna karşın biyolojik cinsiyet kavramı ise kadın ve erkeği taşıdıkları biyolojik özelliklerine göre algılar. Toplumsal cinsiyet kadın ya da erkeği biyolojik cinsiyet ayrımı yanında toplum içinde yer alan cinsiyet özelliklerine göre ayırır. Bu toplumsal yapıyı oluşturan her öğe de belirleyiciliğe sahip bir durumu imler. Cinsiyete göre kıyafet seçiminden meslek seçime kadar her ölçüt toplumsal cinsiyet algısıyla anlamlandırılır. "Cinsellik, cinsel kimlik ve toplumsal cinsiyet kimi zaman -dini ve buyurgan otoritelerin egemen olmadığı dönemlerde- saygıyla karşılanmış ve kutsanmış; kimi zaman ise cinsel anlamda farklılıkların ve sapkınlıkların içselleştirilmesinin engellenmesi adına tepkiyle karşılanmıştır." (Çelik, 2015: 195). Cinsel kimlik ile cinsiyet kimliği birbirine yakın iki kavram gibi dururken aslında birbirinden ayrı olguları ifade eder. Cinsiyet kimliği bireyin ait hissettiği cinsiyeti ifade ederken, cinsel kimlik kişinin cinsel eğilimlerini ve dış görünüşünü imler ve bu ikisinin toplumdaki yansımasını içerir. Bu yüzden kişinin cinsiyetini anlamak kolayken, cinsel kimliğini algılamak zordur. Zira bu içsel duygularla ilişkilidir. Biyolojik cinsiyet bedensel özelliklere gönderme yaparken, toplumsal cinsiyet kadın ve erkeği toplumun yüklediği rollere göre algılar ve buna göre sorumlu tutar. Bu yüzden toplumsal cinsiyet kadın ve erkeğin toplum yaşamına ne oranda ve nasıl katılacağını belirlerken, o cinsiyeti nasıl temsil edeceğine de karar veren bir mekanizmayı harekete geçirir. Bu cinsiyet rolü bir yandan kişinin toplumdaki davranış biçimini belirlerken öte yandan etkileşim ve iletişimde olduğu insanlarla ilişkisinde üstlendiği ya da oynadığı rolleri biçimlendirir. "Cinsiyet rolleri geleneklerle, sosyal, politik, ekonomik ve kültürel güçlerle şekillenir ya da belirlenir. Bu açıdan bakıldığında erkek ve kadının cinsiyet ulamları (toplumsal cinsiyet rolleri) zamanla ve kültürlere göre değişir. Sabit ya da durağan değildir. Sosyal ve kültürel bir yapıdır." (Çakıcı, 2011). O halde, bireyden beklenen gerek kendi içinde gerekse sosyal yaşamda bedensel, sosyal ve cinsiyet kimliğine uygun biçimi temsil etmesidir. Bu üç etmenin uyum içinde sergilenmesi kişinin belli bir cinsiyet özelliğine göre davranması sonucunu ortaya koyar. Biyolojik cinsiyet seks cinsiyeti ile açıklanırken toplumsal cinsiyet tür, gendre ile anlam bulur. Toplumsal yaşamda kültürle-

rin etkisiyle cinsiyet özellikleri bellidir. Kişiden beklenen cinsiyetine uygun davranması ve hatta hissetmesidir. O halde, toplum bireye cinsiyet rolü ya da kimliğini doğumundan başlayarak etiketler. Toplumsal cinsiyet algısı psikososyal yönden kişiyi yaşadığı toplumda erkek ya da dişi hangisi olarak gördüğünü ifade eder. Bireyin psikososyal yönden cinsiyetinde belirleyici olan nokta kuşkusuz onun ruhsal gelişim evrelerinde saklıdır.

Toplumsal cinsiyet algısında belirttiğimiz gibi erkek ve kadına verilen cinsiyet rolü olgusu oldukça önemlidir. Cinsiyet rolü kadın ve erkek için genel kabul gören ve geçerli olan davranışların tümünü anlatır. Bu, kadının kadın kimliğiyle, erkeğinse erkek kimliğiyle bağdaşan ve bu kimliği belirten tutumların tümünü kapsar.

Toplumsal cinsiyet toplumsallaşma sürecinde bireyin başkalarınca algılandığı cinsiyettir. Kadın ve erkek yaşadıkları toplum içinde bir cinsiyet edinir ve üstlendikleri roller gereği çoğu zaman kültürel düzene göre sınıflandırılırlar. Toplumsal cinsiyet rolleri kadın ve erkeğe bakış açısının aynasıdır. Zira bu roller toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel yapısına göre biçimlenir. Bu yüzden de toplumdan topluma değişkenlik gösterirler. Her ne kadar bu roller değişen toplum koşullarına göre farklılık gösterse de kültürel boyut çok geniş bir alana sahiptir. Bu yüzden cinsiyet rolleri kültürel görev dağılımına göre şekillenir.

Her toplumun, her kültürün bir cinsiyet rolü vardır. Tarihsel olarak değerlendirildiğinde, bu rolün temellerinin çok eskiye dayandığı rahatlıkla söylenebilir. Cinsiyet rolünün çıkış noktası kadın ve erkeğin biyolojik rolleridir. Toplumsal cinsiyet rollerini belirleyici kılan, heteronormatif ve ataerkil rollerdir.

Kadın ve erkeği kesin biçimde cinsiyetlerine göre ayıran cinsiyet rolü bu ayrımın doğuştan itibaren başladığını savunur. Cinsiyet ayrımcılığı, kişinin yetkinlikleri veya iş performansından ziyade, kişinin cinsiyetine bakılarak açıklanabilir (Gutek ve diğerleri, 1996: 794). Kadın ve erkek kendilerine biçilen geleneksel rollere göre pek çok açıdan kesin bir çizgi ile birbirinden ayrılır. Bu yapı içinde erkek evin reisi olarak algılanır, bu yüzden de evin geçimini o sağlamalıdır. Erkek ev dışındaki yaşamın içindedir, güçlü ve cesurdur. Cinsel olarak da kadından daha etkin olan erkek karısına bağlı değildir. Geleneksel rolün kadını erkekten ayrı gören en önemli ölçütü onu erkeğe bağlı/bağımlı görmesidir. Bu yüzden kadın bir erkeğin korumasına muhtaçtır. Erkek güçlü ve sağduyulu iken, kadın güçsüz ve duygusaldır. Erkek mantığıyla, kadın duygularıyla hareket eder. Kadın boyun eğici, itaatkâr ve fedakârdır. Kadın ve erkeği ayıran bir diğer önemli alan da cinselliktir. Cinsel açıdan erkek etkin iken kadın edilgendir.

Kadına ataerkil rolün biçtiği davranış modeli özellikle sanayi devrimi sonrası değişime uğramıştır. Bu değişimin başlangıç noktası özellikle siyasal alanda gerçekleşmiş ve kadının toplumdaki konumunun değişmesi sonucunu doğurmuştur. Özellikle yirminci yüzyılda cinsiyet rolü bağlamında kadının rolü liberalleşmiştir. Bu da beraberinde kadına erkek kadar olanak verilmesini getirmiştir.

Belirttiğimiz gibi toplumsal cinsiyet hem sosyal hem de kültürel ölçütlere sahiptir ve bu yüzden sosyokültürel bir oluşum olarak değerlendirilir. Bu açıdan da biyolojik cinsiyetle toplumsal cinsiyet arasında nedenselliğe bağlı bir bağ kurmak doğru olmayabilir. Toplumsal cinsiyet algısı kadın ve erkeği kendi cinsiyetlerine göre tipik özellikleri içinde algılar. Gerek kadının gerekse erkeğin toplumdaki rollerinin neler olduğunu ve bunun

nasıl değerlendirildiğini belirler. Bu nedenle bir yandan kadını ve erkeği biyolojik cinsiyetlerine göre ayırırken, öte yandan toplumsal değerlere göre aidiyetlerini sorgular. Bu noktada biyolojik ve toplumsal cinsiyet ayrımı öncelikle seks cinsiyetinden, kadın ve erkeğin bedenlerinden sonra da toplumsal cinsiyetlerinden başlar. Bir anlamda toplumsal cinsiyet biyolojik cinsiyetin önüne geçer.

Türk geleneksel kültürü ve aile yapısında erkek kadın ayrımı, toplumsal cinsiyet ayrımını daha çocukluk döneminden itibaren ortaya koyar. Erkeğin kadına üstün tutulduğu ve baskın oluşunun erkek evlada sahip olmayla başladığı söylenebilir. Bunun altında yatan en temel sebep baba ocağının devam ettirilmesi, "adı ve soyu sürdürmek, mirasın, malın dağılmasını önlemek" (Kurt, 1992: 638-644) olarak sıralanabilir. Erkek çocuktan beklentinin yüksek oluşu daha çocukken kız ve erkek çocuklar arasında ayrımı doğurmaktadır. Bu da beraberinde kız çocuğun ikincil plana itilmesini ve erkek çocuğa kıyasla daha az değer verilmeyi getirmektedir. Eril cinsiyet evin dışındaki ortamla özdeşleştirilirken, kadın ev ile sınırlı bir yaşam alanı bulabilmektedir. Kadın ve erkek cinsiyetleri bakımından ayrılmadan önce kimlikleri bakımından bir ayrımın belirleyici olduğu görülmektedir.

Kadın ve erkek kimliği söz konusu olduğunda kadın için belirgin biçimde bir ayrım olduğu görülmektedir. Kadını cinsiyeti bakımından ayırma toplumlara göre farklılıklar taşısa da bu olgu konunun farklı zaman dilimlerinde ve kültürel ortamlarda anlamsal farklılıklara uğradığını göstermektedir. Cinsiyet üzerine atasözleri ve/veya deyimler dikkate algıladığıyla kadın merkezli olanların sayıca fazla olduğu bilinmektedir. Kadının toplumsal yaşamda nasıl algılandığının tek göstergesi de erkeğin onu nasıl algılandığıyla ilgilidir. Bu yönüyle toplumsal cinsiyet algısının dile nasıl yansıtıldığı oldukça önemlidir. Atasözleri incelenerek kadın ve erkek üzerine toplumun bakış açısı ve değer yargıları tümüyle görülebilir.

Atasözlerinde kadın ve onun aile, iş yaşamında üstlendiği roller bütüncül bir cinsiyet algısı üzerine kurulmadığından, bunu kadın ve erkek cinslerine göre ayrı ayrı incelemek gerekir. Amacımız bu incelemeye doğrudan kadın ve kadın olgusuyla başlamak değildir kuşkusuz. Ancak derinlemesine bir araştırma yapılmadan bile erkek ve kadın üzerine oluşturulmuş atasözlerinde belirgin olarak kadın kavramının üstlendiği görev ayırıcı bir nitelik olarak ortaya çıkmaktadır. Cinsiyet ayrımcılığı noktasında erkek üzerine söylenmiş olan atasözleri bile bu iki cinsi farklı algılamaktadır. Cinsiyet kavramı ele alındığında, bunun öncelikle kadın araştırmalarında daha fazla yoğunluk kazandığı görülmektedir. Her iki cinse toplumca atfedilen roller özellikle cinsiyete bakış açısını sergilemekte belirleyici bir işleve sahiptir. Bu yüzden kadın ve erkeğe yönelik atasözleri onlar hakkında düşünülenler toplumsal cinsiyet algısında oldukça önemlidir. Toplumsal cinsiyet algısının belirlenmesinde atasözleri halkın öz malı olduğu için "gerçeklerin deposu" dur (Kaplan, 2001: 9). Kalbin ve ruhun yol göstericisi olan atasözleri kültürel katılımla birlikte değişimlere uğrayabilir ve sürekli olarak devinir. Ancak hepsi de yaşanmışlıkları belirttikleri için inandırıcılıkları oldukça yüksektir. Bu yüzden toplumsal bilince mal olmuşlar ve insanlar arasında, yazılı olmasalar da yazılı kanunların geçerliliği gibi bir güce sahiptirler.

2. Toplumsal cinsiyet öğesi olarak kadın

Bu güne kadar cinsiyet ve kişilik ilişkileri üzerine pek çok araştırma ve çalışma yapılmıştır. Toplumsal cinsiyet rollerinin yaşamımızdaki önemi ve yönlendiriciliği tartışılmazdır. İnsanlar arası biyolojik cinsiyet ayrımının değil, toplumsal cinsiyet algısının bireyler arası iletişim ve etkileşimde birincil sırada yer alması nedeniyle önemi büyüktür. Zira toplumsal ve kültürel nitelikleri belirleyici kılan, biyolojik cinsiyet algısı değil, toplumsal cinsiyet algısıdır. Her ne kadar bu kavramın feminist düşünür ve yazarların etkisiyle ortaya çıkartılmış olduğu düşünülse de, kadın üzerine yapılan çalışmalarda dikkatleri özellikle bu noktaya çekmesi bakımından önemli bir kavram olmuştur. Cinsiyet ve cinsiyet kültürü kavramları beraberinde üzerinde durulması gereken iki kavramı getirmektedir. Cins ve cinsiyet arasındaki anlam farklıdır. Batılı toplumlarda 'sex' sözcüğü kişinin biyolojik durumunu, 'gender' kavramı ise sosyal ve kültürel rollerin temsilini belirtmektedir. 'Sex' sözcüğü kadını ve erkeği ayırt etmekte, 'gender' ise toplumsal cinsiyeti belirtmekte ve kavrama sosyal bir anlam değeri katmaktadır. Türköne bu iki kavrama Türkçe karşılık olarak "cinsiyet" ve "cins" sözcüklerini kullanmaktadır (1995: 7-8). Görüldüğü üzere, cins biyolojik olarak erkek veya dişiliği belirtirken, cinsiyet buna ek olarak sosyokültürel özellikleri de eklemektedir.

Anatomik bir olgu olan cinsiyet, bireyler arasındaki biyolojik farkı ortaya koyan bir niteliğe sahiptir. Buna karşın kavrama eklenen 'toplumsal' sözcüğü kavramı toplumsal bir olgu olarak ayrıştırmayı ön görür. Toplumsal ayrışımın başladığı ilk nokta da kuşkusuz kültürel boyuttur. Bu isimlendirme yalnızca cinsiyetler arası farkı belirtmekle sınırlı kalmaz, aynı zamanda cinsler arasında eşitsiz güç ilişkilerini de belirtir (Berktay, 1995: 16). Kadın ve erkek arasında eşitsiz bölünmeyi imleyen toplumsal cinsiyet kavramı biyolojik cinsiyet algısından, yapay değer kalıplarına göre biçimlenmesi yönünden ayrılır. Kadın ve erkeğin kendi cinsiyetlerine göre yapılan bu ayrım, bu cinsiyetlere özgü rollerle biçimlenir. Kadın ve erkek de ait oldukları toplumun kültürel yapısı içinde "kadın ve erkeğe toplumsal ve kültürel olarak yüklenen cinsiyet rollerine" (Acar ve Demir, 2005:164) göre algılanırlar. Bu ayrımın temelleri nedensiz olsa da geniş kitlelerce benimsenmesinden ötürü değişmezdir. Doğuştan olmayan bu ayrım toplumsal yaşantı içinde biçimlenir ve toplumun kadın ve erkekten beklentilerini oluşturur. Toplumsal yaşamda kadın ve erkek cinsine göre davranış modelleri kültürel boyuta göre şekillendirilir. Bu açıdan toplumsal cinsiyet algısı kavramı biyolojik cinsiyet ayrımından farklı değerlendirilir. Biyolojik cinsiyet kavramı bu ayrımı tek boyutlu olarak görür ve değerlendirirken, toplumsal cinsiyet aynı kavramı sosyo-kültürel düzlemde ele alır ve çok boyutlulukla anlamlandırır. Her toplum kendi kültürel ve sosyal yaşamına göre uygun bulduğu biçimde ayrımı yapılandırır. Bu değerlendirme yaşanılan zaman, bulunulan uzam ve kültürel özelliklere göre değişse de esas itibari ile kavramın içeriği genel kapsamında aynı kalır. Belirttiğimiz gibi bu değişim toplumsal olarak belirlendiği için yine toplumsal olarak yıkılmalı ya da değiştirilmelidir. Kavram genel çerçevede zaman içinde kimi değişimlere uğrasa da temel yapısını daima koruyan bir özellik taşır. Bunlar ise normları oluşturur.

Toplumsal cinsiyet algısına göre kadın ve erkek arasındaki en temel ayrım her iki cinse yüklenen rollerdir. Cinsiyet esas olarak bireyin biyolojik cinsiyetine dayalı olarak belirlenen demografik bir ulamdır. Buna karşın toplumsal cinsiyet (gender) kavramı ka-

dın ya da erkek olmaya toplumun ve kültürün yüklediği anlamları ve beklentileri imler. (Dökmen, 2004). Bu roller kalıp yargılardır ve her cinsi geleneksel toplumsal yapının öngördüğü roller nelerse onlara göre değerlendirir. Cinsiyete göre kalıp yargılara dönüşen cinsiyetçi kodlar erkek ve kadını üstlendikleri rollere göre biçimlendirir. "Kızlardan "iyi ev kadını", "iyi anne", ve "iyi eş" rolü bekleyen toplum, erkekten iş, başarı ve ailenin geçimini sağlamaya yönelik roller beklemektedir" (Günindi Ersöz, 2010: 168). Kadın ve erkek cinsiyetlerine göre belirlenen roller beraberinde çok tartışılan eşitlik/eşitsizlik kavramını getirir. Toplumsal hayattaki kadın-erkek ayrımının insanın doğduğu andan itibaren başladığı söylenebilir. Bu ayrım toplumsal olması yönüyle hem kadın hem de erkeğin düşünce biçimlerinin ortak yanı olarak doğar ve/veya gösterilir. Kadın ve erkeği toplumsal olarak ayıran en belirleyici etmen onlara atfedilen rollerdir. Sosyal ve kültürel değerlerin sonucu biçimlenen bu roller kadın ve erkeği yönlendirirken, bir yandan da denetler. Her iki cinsiyete göre atfedilen roller farklıdır. Bu roller toplumsal boyuta ulaşıncaya değin öncelikle kişilerin en yakın ilişkide oldukları çevrede şekillenmektedir. Toplumsal cinsiyet ayrımının başladığı ilk yer ailedir. Toplumsal yapının en temel yapı taşı ve en küçük birimi olan aile, kavramın toplumsal boyuttaki algısında birincil derecede belirleyicidir. Çünkü kadın ve erkeğe verilen roller ilk olarak aile içinde öğrenilir/öğretilir. Aile içinde cinsiyetle ilgili yapılan söylem ve vurgular belli yargıları beraberinde getirerek cinsiyetlere özgü rolleri belirleyici kılar. Buna göre iki cins arasında üstlenilen roller de farklıdır. "Dişillikler; yumuşaklık, konuşkanlık, anlayışlılık, naziklik, diğerlerinin duygularının farkında olmak, dinine bağlılık, dış görünüşüyle ilgili olma, alışkanlıklarında düzenlilik, güvende olma ihyacı çok güçlü, duygularını kolay ifade edebilen, sanat ve edebiyattan hoşlanan ve sosyal bilimlere yönelim olarak kabul edilir. Erillikler ise; saldırganlık, bağımsızlık, duyguların gizlenmesi, nesnel davranma, kolay etkilenmezlik, başatlık, fen bilimlerine yönelim, bilimseldir, kolay heyecanlanmama, rekabetçi, mantıklı, kamusal alana yönelik, çalışma hayatında başarılı, yetenekli, kuvvetli, kolay incinmez, maceracı, kararlarını kolayca verebilen, ağlamaz, liderlik özellikleri vardır ve kendine güvenir" (G. Ersöz, 210: 170).

Bu bilgiler doğrultusunda atasözlerinde cinsiyetlere atfedilen roller, cinsiyet ile ilgili söylem ve vurgular yine aile içindeki ilişkilere göre düzenlenir. Kadın ve erkek arasındaki ilişki yasal ya da yasal olmayan biçimde sürdürülebilse de cinsiyet ayrımının başladığı noktanın evlilik olduğu söylenebilir. Aileden söz edilebilmesi için gerekli olan durum öncelikle kadın ve erkek olmayla ölçülüdür. Bir başka deyişle, kadın ve erkek öncelikle karı-koca algısı yani evlilikle oluşur. Evlilik konusu ise toplumsal yapıda öncelikle eş seçimi ile ilgili öngörülen ölçütlerle biçimlenir. Bu kavramı ailenin temel taşı anne ve baba izler. Anne ve babayla ilgili atasözleri ailenin kız ve erkek evlat, büyükanne, büyükbaba, kayınvalide, kayınpeder, yenge, hala, dayı gibi yakın ya da uzak diğer üyeleri ile yani akrabalık ilişkileri çerçevesinde devam eder. Bu açıdan toplumsal cinsiyet algısını kadının aile, iş ve toplum yaşamında üstlendiği roller ve bakış açıları yönünden inceleyeceğiz.

3. Aile içi ilişkiler bakımından kadın

Toplumun en küçük sosyal topluluğu olan aile, toplumların bir örneğini oluştururlar. Aileler birleşerek toplumsal yaşantı ve algıyı oluşturmada birincil öneme sahiptir. Çün-

kü ilk olarak kadın ve erkeğe ait sosyal ve toplumsal roller ailede kazanılır/kazandırılır. Çocuk aile içinde eğitilirken aynı zamanda o toplumun hem sosyal hem de kültürel bilgi birikimini de yansıtır.

Atasözlerinde ailenin kuruluşunda kadına büyük bir sorumluluk ve yönlendiricilik verildiği söylenebilir. Bu sorumluluk ve toplumsal kuralları, "birey hazır bulur, bireyden sonra da ve bireye rağmen varlıklarını sürdürürler" (Doğan, 1995: 48). Aile kavramı büyük oranda kadın üzerinden tanımlandığı için ailenin temsil edilmesinde kadının birincil derecede önem taşıdığı rahatlıkla söylenebilir. Aile kurumunda kadına yüklenen en önemli sorumluluk aileyi kurmadır. Hatta Türkçe'de buna ilişkin olarak söylenen "dişi kuş yuvayı yapar" sözü ailenin temsil edilmesinde kadının ne denli önemli olduğunu ortaya koyar. Ailenin kuruluşunda olduğu kadar devamında da kadın etkin bir işleve sahiptir. Kadının aile içinde üstlendiği sorumluluk ve roller dikkate alındığında kadına daha çok dişil roller verildiği görülmektedir.

3.1. **Kadının ev içindeki işlev ve sorumlulukları**

Kadının aile içi görev ve sorumlulukları düşünüldüğünde, öncelikle eş olma rolü üstlendiği söylenebilir. Kadın anne olmadan önce eş olma sorumluluğu alır. Toplumsal yaşamın akışı içindeki sıraya göre de böyle olması oldukça anlaşılır ve kabul edilir bir durumdur. Özellikle ataerkil aile yapısının baskın olduğu toplumlarda erkeğin konumu eşine göre algılanır. Ailenin gizli kurucusu olan kadın, erkeğin de sosyal saygınlığında önemli bir işleve sahiptir. Bunu doğrular nitelikteki atasözleri şunlardır:

"Evi ev eden avrat (kadın), yurdu şen eden devlet."

"Kadın erkeğin eşi, evin güneşidir."

Yine kadının ev yaşamında üstlendiği görevlerini yerine getirmesindeki beklenti tutumlu ve iş bilen bir özellik taşımasıdır.

"Kadın var, arpa ununu aş eder, kadın var buğday ununu taş eder."

Evin idari ve mali yönetimi kadının doğrudan becerisiyle ölçülür. Kadın tutumlu ve var olan kaynakları iyi yöneten ve idare eden biri ise o evde huzur ve mutluluk vardır. Kadın var olan olanakları tek yönlendiren kişidir. Yoktan var edebilen ya da tam tersi var olanı layıkıyla değerlendiremeyen, ziyan eden de kadındır. Dolayısı ile kadının özellikle yoksul Anadolu insanı için tutumlu ve iş bilir olması aile için her şeyi değiştire(bile)cektir.

"Erkek getirmeyi, kadın yetirmeyi bilmeli"

Bu atasözü de yalnızca kadına değil, erkeğe de kimi görevler yüklemektedir. Kadın ev içindeki işlerin düzenlenmesi ve yürütülmesinden sorumlu ise erkek de ev dışındaki işlerden sorumludur. Yani geleneksel aile biçimine göre kadının temel işi ve yükümlülüğü ev içinde ve evle ilgili işleri yapmak, erkeğin birincil görevi ise para kazanmadır. Bu atasözü kadını erkeğin maddi gücü altına sokmakta ve onun toplumsal yaşamda iş alanında değil, aile içinde sorumluluklarına dikkat çekmektedir. Erkek para kazanmayı bilmekle sorumlu tutulurken kadın bu kazancı idame ettirilmeden sorumludur. Dolayısı ile önemli olan parayı kazanmak değil onu akıllıca ve doğru bir şekilde harcamaktır.

"Peyniri deri, kadını erkeği saklar"

"Kadının şamdanı altın olsa mumu dikecek erkektir"

Kadın daima kendisini gözetip koruyacak bir erkeğe muhtaçtır. Bu erkek onun eşidir. Bu atasözlerinde kadın değil erkek ön plana çıkartılarak kadını küçümseyen bir tavır sergilenir. Kadın kendi haklarını koruyabilecek durumda değildir. Kadının değerini artıran kocasıdır. Kadın öz varlığı ile ne kadar değerli olursa olsun onun gerçek değerini ortaya koyan kocasıdır.

"Kadınların yalımı alçak olsa, geçinmeleri kolay olur."

"Erkeğin iyisi eşiğinden, kadının iyisi döşeğinden belli olur".

"Eşeğin bozunu; Manastır'ın kızını alma."

Yukarıdaki bu üç atasözü mutlu evliliğin sırrı da kadının kendisinde saklı olduğunu vurgular.

4. Kız-erkek çocuk ayrımı bakımından kadını ele alan atasözleri

Kız evladın, kendisine yakın model olan anne ile anıldığı pek çok atasözü vardır. Anneyle ortak yaşam içinde olan kız bu yüzden annesiyle birlikle karşılaştırılır veya onunla birlikte anılır. Anneye bağımlı olan kız onunla ortak bir yaşam kurarak ona daha yakın olur.

"Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz"

Her aileye bir kız evlat gereklidir. Özellikle anneyle olan yakınlığı düşünüldüğünde anne ve kızın ilişkisi önemlidir.

"Tarlayı taşlı yerden, kızı kardaşlı yerden."

Kız evlat paylaşmayı ve idare etmeyi ailesi kalabalık ise öğrenir.

Bazı atasözlerinde erkek ve kadına göre cinsiyetler arası ayrım çok açık olabilmektedir. Kız veya erkek çocuğa göre cinsiyetler arasındaki ayrım aile içinde başlamaktadır. Anne ile kız baba ile oğul model olma konusunda birbirini tamamlamaktadır.

"Oğlan atadan (babadan) öğrenir sofra açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi."

Bu atasözü de erkek ve kızların kendi cinsiyetlerine göre anne ve babalarını model aldıkları vurgulanır. Kız ve erkek çocuğun cinsiyetlerine göre üstlenmeleri gereken görev ve sorumlulukları belirtir.

"Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün."

"Kızı (kızı oğlu)olanın dili olmaz."

Bu atasözleri çok açık biçimde kız ve erkek çocuk ayrımını gösterir. Aile için oğlan çocuğu doğurmanın önemli olduğu vurgulanır. Erkek çocuğa sahip olma övünç kaynağı iken kız çocuğa sahip olmak üzüntü sebebidir.

"Oğlan dayıya, kız halaya çeker."

Aile ilişkileri bakımından değerlendirildiğinde, oğlanın dayıyla kızın halayla benzerliğine dikkat çekilir.

"Kızını dövmeyen, dizini döver."

Kız çocuğun eğitiminde izlenecek yol onu dövmekten geçer. Kız çocuğun terbiyesinde dayak en etkili yoldur.

"Bir evde iki kız, biri çuvaldız biri biz."

Bir evde kız çocuk varsa onun bakımının aileye vereceği zahmet vurgulanır.

"Ağaç yeşert meyve getirsin, oğlan büyüt ekmek getirsin."

Ailenin maddi gücünün teminatı erkek çocuktur. Bu anlayışı vurgulayan pek çok farklı atasözü de bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak aşağıdaki atasözleri verilebilir.

"Oğlan olsun deli olsun, ekmek olsun kuru olsun."

"Oğlandır oktur, her evde yoktur."

"Oğlanı her karı doğurmaz, er karı doğurur."

"Kız elin, oğlan evin"

"Bir ev (gemi) donanır, bir kız(çıplak) donanmaz."

Kız evladı memnun etmek öylesine güçtür ki ne yapsan da onu memnun edemezsin. Bu atasözü kız evladın zor beğenir olduğunu vurgular.

Kız çocuğa sahip olmanın aile için sıkıntı sebebi olduğunu vurgulayan pek çok atasözü vardır.

"Kız doğuran tez kocar."

"Kız yükü, tuz yükü."

"Kızın var mı, derdin var." / "Kızın var mı, sızın var."

"Kızını dövmeyen, dizini döver."

5. Kadını üstlendiği rollere göre ele alan atasözleri

Kadın gerek toplumsal yaşamda gerekse aile içinde üstlendiği rollere göre algılanır. Kadının üstlendiği roller içinde eş olma birinci sırada gelir. Anne olma, kardeş olma, gelin olma ve diğer akrabalık ilişkileri bunu izler.

5.1.Eş olarak kadın

Kadının aile kurumunda üstlendiği birincil rolü eş olmaktır. Daha sonra diğer rolleri gelir. Anne olmak buna örnek olarak verilebilir. Erkeğin toplumsal hayatta temsil edilmesinde kadının eş olarak yüklendiği sorumluluk daima hatırlanmalıdır. Erkeğin toplumsal bir varlık olarak kendini gösterebilmesinde kadının eş olarak önemli ve belirleyici bir rolü vardır.

"Kişiyi vezir eden de karısı, rezil eden de"

Bu atasözü erkeği temsil etmede kadının rolünü açık olarak kesinleyen bir nitelik taşır. Yine benzer biçimde

"Avradı bed olanın sakalı tez ağarır"

Atasözü bu kanıyı doğrular. Bunun tam tersi erkeğin kadını yücelten ya da aşağılayan bir yönüne dikkat çeken atasözleri de vardır.

"Kadını yeşil yaprak eden de kocası, kara toprak eden de kocası"

Kocanın karısına karşı sorumluluklarını anlatan atasözleri olmasına karşın kadının kocasına karşı sorumluluklarını hatırlatan atasözleri daha yaygın ve güçlüdür.

Yine

"Dumansız baca olmaz kahırsız koca olmaz"

"Kadın kocasının çarığı, anasının sarığıdır."

"Kadının şamdanı altın olsa mumu dikecek erkektir"

"Avrat malı, kapı mandalı"

Bu atasözleri evlilikte asıl yükü çeken ya da çekmesi gereken kişinin kadın olduğunu vurgular. Kocanın kusurları veya eksikleri varsa bu göz ardı edilebilir ya da kadın buna katlamak durumundadır. Kadın ana evinde baş tacı olabilir ancak evlendiğinde durumunu kocasına göre ayarlamalıdır. Kadının evlenmeden önce varlıklı olmasının bir önemi yoktur. Kadın evlendiğinde eşine tabi olacağından, onu tamamlayacak olan kişi eşi olacaktır. Kadının maddi gücünün eşinden üst düzeyde olmasının istenmemesi ise kadının bu durumu kocasına karşı bir koz olarak kullanabileceği düşüncesinden ileri gelmektedir.

Kadının sahip olduğu maddi gelir ya da durum da çoğunlukla küçümsenir. Özellikle kadının evlenmeden önce sahip olduğu maddi gücü ya da babasının evinden getireceği malın önemsiz olduğunu vurgulayan atasözleri kadını erkeğe ve/veya eşine bağımlı kılan bir özellik taşır. "Avrat malı kapı mandalı", "karı malı hamam tokmağı" gibi atasözlerinin dikkat çeken yani kadını değersizleştirmeleridir. Bu değersizleştirme ile birlikte onu eşine en azından ekonomik bakımdan bağımlı hale getirir.

"Kadının düzdüğü evi Tanrı yıkmaz, kadının bozduğu evi Tanrı yapmaz".

Bu atasözü kadının dini bakımdan da üstlendiği kutsallığı vurgular. Bir evin yuva olmasında kadın birincil derecede önemlidir ve onun yuva kurmadaki kutsal görevi göz ardı edilemez. Bu görev o kadar yücedir ki kadının kurduğu yuva Tanrı katında da son derece değerlidir. Bu yüzden onun yıktığı yuvayı da Tanrı yapmaz. Bu atasözünde kadının aile içinde son derece kutsal bir görevle yüceltildiği görülmektedir.

"Kadın var ev yapar, kadın var ev yıkar."

Bir evi yapacak olan da yıkacak olan da yalnızca kadındır. O, ailenin kurulması ve sürdürülmesinde sorumlu olan tek kişidir.

"Kadınsız ev olmaz."

Kadının evi şenlendirdiğini ifade eden bu atasözü kadının ailenin temel direği olduğunu vurgular.

"Varsa eşin rahattır başın, yoksa eşin zordur işin."

Bu atasözü de yukarıdaki atasözlerine benzer bir anlam taşır. Aile içinde ve erkeğin destekçisi yar ve yardımcısı kadındır başkası değildir.

"Erkeksiz avrat, yularsız at."

Bu atasözü de kadının erkeğin yaşamında değil, erkeğin kadının yaşamındaki eksik-

liğine vurgu yapar. Zira kadın kendini tamamlayan bir erkeği yoksa dümeni kaybolmuş yelken gibidir.

"Kadın erkeğin eşi, evin güneşidir."

Kadının yalnızca eş olarak önemine vurgu yapan bu atasözü kadının eş olarak üstlendiği rolü ön plana çıkartır. Kadın eş olabildiğinde o ev bir mutluluk yumağına dönüşebilir.

"Evi ev eden avrat (kadın), yurdu şen eden devlet".

Aile yapısı içinde kadın ne kadar önemli ise toplum için de devlet o denli önemlidir. Devleti olmayan ulus başsız kalacağı gibi kadın olmayan ev de ev değildir.

Görüldüğü gibi bu atasözlerinde kadının eş olarak yüklendiği sorumluluklar bakımından Türk toplumunda oldukça kutsal bir değer yargısıyla yansıtılmaktadır. Kadın evi yapan ve yürüten, şenlendiren bir varlıktır. Onun yokluğu yıkım, hatta hiçliktir. Kadının eş olarak rolünü anlatan atasözlerinde dikkat çekici olan nokta kadının erkeğe göre değil erkeğin kadına göre pozisyon aldığıdır. Kadın ailenin kuruluşundan sorumlu tek kişidir bu yüzden de o olmadan hiçbir şey layıkıyla olamaz. Bu da kadının eş olarak erkekten daha güçlü görüldüğü görüşünü ortaya koyar. Kadın erkeksiz yaşayabilse de erkek kadınsız yaşamını anlamlandıramaz. Kadının yönlendirilmesinde erkeğine sorumluluk veren atasözlerinin daha azınlıkta olduğu düşünüldüğünde, eş olarak kadının erkekten daha üstün tutulduğu sonucunu çıkartabiliriz. Kadının evin huzurunu oluşturma ve korumadaki işlevi ekonomik olarak da ön plana çıkartılır. Kadının tutumlu olması da erkeğinin maddi gücünü doğru şekilde yönlendirmek anlamına geldiğinden kadın iyi bir finans yöneticisi olmalıdır.

Birçok atasözünde kadın erkeğin koruması altına sokulurken ona emanet edilir. Kadın bu korumacılığa muhtaç güçsüz bir varlık olarak yansıtılır.

Evin ekonomik gücünün temsilcisi ve tek hâkimi kocadır. Bu yüzden kadın varlıklı dahi olsa erkeğin gücü yanında bu varlığın hiçbir değeri ve anlamı yoktur. Bu yaklaşım biçimi de kadını ekonomik olarak erkeğin güdümü altına sokan bir yargı anlamına sahiptir. Zira evin geçiminden kadın değil, koca sorumludur. Kadının iş yaşamından uzak olduğu zamanlarda onu tümüyle erkeğinin güdümü ve himayesi altına sokar. Kadını ekonomik olarak bağımsız ve otorite olarak görmeyen bu yaklaşım varlıklı dahi olsa maddi açıdan erkeğin gücü altında kalma zorunluluğuna sokar.

"Avrat malı kapı mandalı" ve "karı malı hamam tokmağı" gibi atasözleri erkeğin gücünü özellikle maddiyatla kesinleyen bir yargıya sahiptir. Erkeği karısını zaptırak altına alabileceği gücü maddi varlığıdır. Kadını ezen önemli bir nokta para kazanıp kazanmadığıdır. Bu yaklaşıma göre kadın para kazanmamalı ki erkeğe ve onun korumasına muhtaç olsun.

"Bir eve bir baca, bir kadına bir koca."

"Karısı ölene var; boşanana varma."

Kadın için koca, yaşamının önemli bir yerindedir. Ayrıca bu atasözü kadının haya-

tında tek bir eşle evlenmesini öngörür. Eğer eşini kaybederse kadın başka evlilik yapmamalıdır. Kadın tek bir koca ile evlenmelidir. Yine benzer biçimde iyi bir koca olmanın göstergesi eşinden ayrılmış olan değil eşi ölmüş olandır.

"Kadın (avrat) malı, kapı mandalı"

"Kadın kocasını isterse vezir, isterse rezil eder."

"Kızlar evlenmeyi bir şey sanmış; vardığı günden usanmış."

"Kocana göre bağla başını; tencerene göre pişir aşını."

Kadını eş olarak ele alan atasözlerinin genel nitelikleri kadını erkeğe bağımlı kılmasıdır. Kadının birey olarak kendinin veya evlenmeden önce ailesinden dolayı sahip olduğu maddi gücü yok sayılmaya çalışılır. Kadını erkeğe bağlayan en önemli olgu ekonomiktir. Kadın çalışmıyorsa eşinin eline bakıyorsa bu baskının daha da arttığı görülür. Evlilik ve eş seçiminde sonsuz bir özgürlüğe sahip olan erkek eşini seçerken, boşanırken ya da evlenirken isteği her şeyi yapabilirken kadın bu konuda oldukça sınırlı bir tercih hakkına sahiptir.

Eşinden ayrılan ya da eşi ölen bir kadın eşinden başka bir erkeği tanımamalıyken erkek için aynı durum söz konusu değildir.

"Ana kızına taht kurar, kız bahtı kocadan arar."

Aile çocuğuna ne kadar refah bir yaşam standartı hazırlasa da kadının asıl mutluluk kaynağı olacak yer kocasının yanıdır.

"Kendinden küçükten kız al, kendinden büyüğe kız verme".

"Kadının hükmettiği evde mutluluk olmaz".

Aile düzeninin sürmesi için eşlerin rollerini gereği gibi oynamaları tavsiye edilir:

"Kadını yeşil yaprak eden de kocası, kara toprak eden de kocası".

"Aşı pişiren yağ olur, gelinin yüzü ağ olur".

5.2. Anne olarak kadın

Çocuğun eğitimi ve kişiliğinde temel yapı taşı olan anne onu her yönüyle etkileyen ilk ve en önemli kişidir. Kadının anneliği ile ilgili olan atasözlerinde kadının annelik rolü ön plana çıkartılmaktadır. "Analık fenalık (kara yamalık)" bu atasözünde vurgulandığı gibi anne olarak olumlu niteliklerle anılan kadın üvey anne olma durumunda kötülüğü ve fenalığı çağrıştırır.

"Kız anadan öğrenir sofra düzmeyi, oğlan babadan"

"Kız anadan görmeyince öğüt almaz"

"Kadını eve bağlayan, altın şakırtısı değil, beşik gıcırtısıdır"

"Kız anasından görmeyince sofrayı kaldırmaz"

"Kız anadan öğrenir, sofra açmayı (yazmayı); oğlan anadan öğrenir, oba oba gezmeyi."

"Anasına bak kızını al, kenarına bak bezine al". Yukarıda yer alan atasözlerinin hepsinde annenin kız çocuğu için model olduğu vurgulanır. Bu etkileşim doğal olarak annenin bazı huylarının kızına geçirdiğini vurgular.

"Anadan olur daya, hamurdan olur maya".

Anne aileyi biçimlendirir. Ailenin kusursuz olması annenin iyi niteliklerine bağlıdır.

"Ana gibi yâr olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz"

Bu atasözü şehirler içinde Bağdat'ı değerli ve özel bir konuma yerleştirerek anne ile karşılaştırmaktadır. Anne evladının koruyucusu, en sadık dostu, sırdaşı ve arkadaşıdır.

"Oğlanı kızı olmayan avrattan, eski hasır yeğdir"

Bu atasözü kadını değerlendirirken çok açık biçimde onun anne olarak üstlendiği role göre bir değer vermektedir. "Bir kadından beklenen kadınlık rolü olduğu kadar annelik rolü de kadın rolü ile örtüşmekte, erkekten beklenen erkek rolü de babalık rolü ile örtüşmektedir." (Doğan, 1995: 99).

5.3. Kardeş olarak kadın

Türk atasözleri incelendiğinde kadının eş ve anne olarak üstlendiği rollerin ön planda olduğu görülmektedir. Sayıca az olmakla birlikte kadının kardeş olarak üstlendiği rolleri belirten bazı atasözleri de vardır.

"Kardeş bulunmaz, karı bulunur."

"Kardeş mezarı yok, karı mezarı çok."

"Kardeş yürek yağı, karı çarık bağı."

Bu atasözleri kardeş ve eşin aile yaşamının kurulması ve sürdürülmesinde etkinliğini ortaya koyar niteliktedir.

Oysa bu atasözlerinin aksine eşin kardeşten önce geldiğine dikkat çeken atasözleri de vardır.

"Kardeş kardeşi atmış, yar başında tutmuş".

Açıkça görüldüğü gibi erkeğe kardeşi değil eşi destekçi ve yardımcıdır.

Kardeş kavramını yukarıda vurguladığımız iki karşılaştırma dışında genel bir çerçevede ele alan atasözleri de bulunmaktadır.

"Kardeşten karın yakın".

"İnsana kardeş gibi yâr, Irak gibi diyar olmaz".

"Kardeşi olmayan garip olur".

"Allah kardeşi kardeş, keselerini ayrı yaratmış".

"Kardeş kardeşin ne öldüğünü, ne onduğunu ister".

"Kardeş kardeşi bıçaklamış, dönmüş yine kucaklamış".

"Dost kazan, anan düşman doğurur".

Bu atasözleri incelendiğinde hepsinde ortak olan noktanın kardeş kavramı çerçevesinde buluştuğu kadın ve erkek olarak bir ayrımın söz konusu olmadığıdır. Bu da kadını eş ve anne olarak aile ve sosyal yaşamda bir sorumluluk altına sokmaktadır. Bu durumda akrabalık ilişkileri bakımından kadın yalnızca kadın kimliği ile anılmayıp genel bir değerlendirme ile ifade edilmektedir.

6. Kadını sahip olduğu özellikleri bakımından ele alan atasözleri

"Erkek vefakâr, kadın cefakâr."

"Ağustostan sonra ekilen darıdan, kocasından sonra kalkan karıdan hayır gelmez."

"Buyurmadan tutan evlat, gün doğmadan kalkan avrat, deh demeden yürüyen at."

Bu atasözlerinin hepsinin ortak noktası kadının ataerkil bir aile yapısında sahip olması beklenilen niteliklerini belirtmeleridir.

6.1. Olumlu özellikleri

"Halayıktan kadın olmaz, gül ağacından odun"

"Tarlanın taşlısı, kızın saçlısı, öküzün (ineğin) başlısı."

Kadının eş olarak iyi niteliklerle donatılmış olmasının tek koşulu istenilen nitelikleri taşıyor olması ile olasıdır.

"Avrat var, arpa ununda aş yapar; avrat var, buğday ununda keş yapar"

"Eti ciğer eden de avrat, ciğeri et eden de."

Bu atasözleri kadının kendisinde olması beklenilen becerisini ön plana çıkartmaktadır. Kadın becerikli ise en kötü koşullar altında dahi ortaya güzel şeyler çıkartabilir. Tam tersi aile içi işlerde özellikle de mutfakta beceriksizse ne kadar iyi malzemeye sahip olsa da güzel bir şey ortaya koyamayacağını vurgular.

"Pekmezi küpten, kadını kökten al"

"Et alırsan koldan; kız alırsan soydan."

"Alma delinin kızını soya çeker"

Evlenilecek kadının saygınlığı, soyluluğu ailesine bağlıdır. Bu yüzden asil ve soylu bir eş bulmanın koşulu iyi bir aileye sahip eş bulmaktır. Kadının soyu özellikle yetiştireceği çocukları etkileyeceğinden evlenilecek kadının seçimi oldukça önemlidir.

"Bir adamın karısı o adamın yarısıdır"

Bu atasözü ilk etapta erkeğin gücünü vurguluyormuş gibi görünse de aslında erkeğin gücünün kadından geldiğinin açık olduğunu belirtmektedir. Erkek eğer yanında güçlü bir kadın varsa güçlüdür.

"Erkek sel, kadın göl"

Aile bütçesinin yapılması ve etkin şekilde düzenlenmesinde kadın sorumludur. Erkek dış yaşamla ilgili iken kadın ev yaşamında kalmalı ve erkeğin kazancını iyi değerlendirmeli ve korumalıdır.

"Tarlayı düz al, kadını kız al"

Anadolu insanı için toprak çok önemlidir. Zira yaşamını sürdürecek tek geçim kaynağı tarlasıdır. Tarla ne kadar düz ve verimli ise kazancı da o denli iyi olacaktır. Bu yüzden erkeğin evleneceği bayan bekâr olmalıdır.

"Avrat ev yapar, avrat ev yıkar"

"Kadın erkeği rezil de eder, vezir de."

Evliliğin temel taşı kadındır. Bu yüzden bir evliliğin yapılmasında da yıkılmasında da kadın birincil derecede sorumludur.

6.2. Olumsuz özellikleri

Kadının ikinci bir cins olarak algılandığı atasözlerinde kadın aşağılanmakta, küçümsenmektedir. Bu da beraberinde ayrımcı bir düşünceyi getirmektedir. Ayrımcı düşüncenin temelini de kadının kötülendiği önyargılar oluşturmaktadır.

"Kazanırsan dost kazan, düşmanı anan da doğurur."

"Kadın erkeğin şeytanıdır."

"Kadın şerri şeytanın şerrine eşittir"

"Erkeğin nefsi birdir, kadınınki dokuz."

Kadına karşı olumsuz bir yargı ifade eden bu atasözleri kadını kötülüklerin kaynağı olarak gösterirken ikinci atasözü kadını eleştirel bir bakışla değerlendirmeyen birinin gözünde şeytanla aynı kefeye koyar. Zira kadın cinselliğini kullanarak erkeği kötülüğe yöneltebilir. Kadın üzerine olumsuz yargıya sahip atasözlerinden bazıları da onu şeytanla işbirlikçi konuma sokar. Hatta Adem'le Havva'nın ilk günahlarını anımsatan bazı atasözleri de vardır. Erkeği aldatan kötülüğe yönelten kadındır. Erkeğin kadının cazibesine kapılmasında da yine kadın sorumlu ya da suçludur. "Dişi köpek kuyruğunu sallamayınca, Erkek köpek ardına düşmez", "Dişi yalanmazsa erkek dolanmaz" bu atasözleri de bu yargıyı doğrular niteliktedir.

Kadına yönelik kimi atasözlerinde kadın kötülüklerin kaynağı olarak görülmekte ve bu yüzden uzak durulması gereken bir varlık olarak betimlenmektedir. Kadına yönelik olumsuz yargılar içeren atasözleri kadının erkeği alt etmesi, kurnazlığı ve baştan çıkarıcılığına vurgu yapmaktadır. Bunlara aşağıdaki atasözleri örnek verilebilir.

"Gökyüzünde düğün var deseler, kadınlar merdiven kurmağa kalkar"

"Çirkin karı ev toplar, güzel karı düğün gezer."

Bu atasözleri kadını yalnızca eğlenceden anlayan, zevk içinde olmayı seven bir kişilik olarak gösterir. Kadının fiziksel güzelliği de yine küçümsenerek onun yeteneği ile bağdaştırılır.

"Keseye kadın eli girerse, bereketi gider"

Kadını aile yaşamında olumsuz niteleyen bu atasözü, aile bütçesinin yönetiminde tek söz sahibi olacak kişinin koca olduğunu vurgular. Çünkü kadın ekonomik planlamadan anlayamaz. Kadını bunu yapmaktan aciz gibi gösteren bu atasözü yine evin maddi yönden idaresini de kocaya teslim eder.

"Kadının fendi erkeği yendi"

Bu atasözü kadının cinselliği ve kurnazlığını kullanarak erkeği yenebileceğini vurgular ki bu da yine kadını küçümseyen bir bakış açısıdır.

"Kadının(cahilin) sofusu şeytanın maskarası"

Kadının küçük görüldüğü bu atasözünde kadın cehaletin kaynağı olarak gösterilir.

"Kadının yüklediği yük şuraya varmaz"

"Avradın kazdığı kuyudan su çıkmaz"

"Avrattan vefa, zehirden şifa".

"Kadının hükmettiği evde mutluluk olmaz.

Kadın bedenen erkekten güçsüzdür. "Birçok bakımdan erkek cinsi, fiziksel büyüklüğünden kendi kazancı ve çıkarı için etkili bir biçimde yararlanabilmiştir" (Schipper, 2010: 40). Dolayısıyla kadın fiziksel güç gerektiren işlerin üstesinden gelemez. Kadını önemsiz kılan ya da değersizleştiren bir başka nitelik te sahip olmadığı yeteneklerdir.

"Avratla oğlana sırrını deme"

"Kadın kısmına sır verilmez."

"Kadını sırdaş eden esrara tellal aramaz."

Bu atasözlerine göre kadın sır saklama konusunda güvenilir değildir bu yüzden ona sır verilmemelidir.

"Kadın orospu (rospu) olduktan sonra kapı dayak mı tutar."

Kadının iyilik ya da kötülüğü tamamen kendisinden kaynaklıdır. Dışarıdan bir müdahale söz konusu olamaz.

"Karının dolaşığı, sabaha kor bulaşığı"

Kadının ev işlerinde becerikli olmasının beklendiğini vurgulayan bu atasözü kadını ev işlerini düzenleme ve yapmada tek söz sahibi birey olarak görür.

"Kadının saçı uzun, aklı kısadır" ya da "Kadın kısmının saçı uzun olur aklı kısa"

Çok bilindik bir atasözü olan bu atasözünde kadın açık biçimde küçümsenmekte hatta düşünceden yoksun biri olarak gösterilmektedir.

Kadın ve erkeği konu alan atasözleri içinde erkeği ön plana çıkartan, onu yücelten, buna karşın kadını değersizleştiren ve eksik görenleri vardır. Olumsuz yargılar içinde ne başka geleni kadının aklı ile ilgili olanlardır.

"Kadının bir aklı, erkeğin dokuz aklı vardır"

"Kız kendi havasına bırakırlarsa ya davulcuya varır, ya zurnacıya"

"Benim derdim inekle dana, karının derdi sürmeyle kına."

"Dam damlamasından, karı vızırtısından durulmaz."

"Kadının yüz lafından biri dinlenmeli" ya da "Kırk yılda bir karı sözü dinlenmeli"

Bir diğer değersizleştirme öğesi ise kadının çok konuşması üzerinedir.

"Gündüz yağar gece açar yıl bozgunluğu, kadın söyler erkek susar ev bozgunluğu".

Aile içi huzur ve mutluluğun anahtarı kadının itaat ederek suskun kalmasıdır.

"Kadının yüzünün karası erkeğin elinin kınası"

"Kadın erkeğin elinin kiridir."

Ahlaki açıdan kadın ve erkeği ele alan atasözlerinde baskın biçimde cinsiyet ayırımcılığı olduğu görülür. Erkek için son derece kabul edilebilir bir tutum ya da davranış kadın söz konusu olduğunda ahlaki bakımdan hoş karşılanmaz. Kadın için utanç verici olan bir

durum erkek için göz ardı edilebilecek bir durumdur ya da onun kadının yapamayacağı bir şeyi yapmasının pek de önemli olmadığı algısı baskındır.

"Kadının biri ala, ikisi beladır."
"Kadın yüzünden gülen, ömründe bir kere güler."
Bu atasözlerinden ilki çok eşliliğin yaygın olduğu zamanlarda iki kadınla evli erkeğin bu kadınlardan dolayı sıkıtı yaşayabileceğini vurgularken ikincisi kadının hiç bir zaman mutluluk getirmediğini ortaya koyar.

"Er kocarsa koç, karı kocarsa hiç olur."
Kadını erkekten ayrı tutan bu atasözü de erkeğin yaşlılığını bilgeliği ile değerlendirirken, kadının yaşlılığını değersizleştiren bir bakış açısını ifade eder.

"İyi ipek kendini kırdırmaz, iyi kadın kendini dövdürmez."
Kadının şiddet görmesinin temelinde erkeği değil kadının kendinin etkin olduğunu vurgulayan bu atasözü kadına karşı şiddetin nedeninin yine kadında yattığını ifade eder. "Şiddet ve baskının, doğasal temelleri üzerinde duran düşünürlerin, zaman içinde şiddetin yönetimsel ergle ittifakından çıkan baskının bireylerden kitlelere uzanan acı ve kederlerin de kaynağı olduğunu ortaya koymuş oldukları" (Karadağ, 2016: 9) anımsandığında, kadına yönelik olarak başlayan şiddettin kitlesel boyuttaki sonuçlarının ne denli olumsuz olacağı açıktır.

7. Kadının sosyal ilişkiler bakımından yeri ve hayata karşı bakış

Kadının eğitimli olmaya başlamasıyla birlikte kadın iş ve eğitim alanında erkekle eşit haklara sahip olmaya başlamıştır. Bunun etkisiyle oluşan değişim sürecinde aile içinde kadın ve erkeğe biçilen roller de önemli oranda değişim göstermiştir. Kadının gerek aile içinde gerekse toplumsal yaşamda üstlendiği roller değiştikçe kadın gerek aile içinde gerekse toplumsal yaşamda daha fazla söz hakkına sahip olmaya başlamıştır. Toplumsal yaşamda kadın ve erkeğin ev içi rolleri değişmiş ve değişim beraberinde kadın ve erkeğe yönelik düşünce farklılıklarını ortaya çıkartmıştır. Kadının iş yaşamına girmesi kadının cinsiyet rollerinin değişimini doğurmuş ve kadınla erkeğin cinsiyet rolleri birbirine oldukça yakınlık taşımaya başlamıştır. Kadının aile içi kararlarda olduğu gibi üstlendiği rollerde değişim gerçekleşmiş, kadın etkinleşmiş ve geleneksel rollerini toplumsal yapılara devretmiştir. Toplumsal ve kültürel yapılardaki bu değişimde küreselleşme ve modernleşmenin önemli bir payı olduğu da göz ardı edilmemelidir. "19.yy sonlarında özellikle Fransa'da ise burjuva ve aristokrat kadınlar arasında saplantı derecesinde çalma hastalığı (keleptomani) görülmüştür. 19.yy Avrupa manzaralı tablolarda çalma hastalığını ve fahişeliği gösteren tablolar yoğunluktadır. Emile Zola'nın "Nana"sından, Edovard Manet'in "Olympia"sına kadar yüzyılın önemli ve yetenekli ressamları tarafından fahişelik vurgulanmıştır" (Ersoy, 2009: 216).

Sonuç

Kadına yönelik atasözleri incelendiğinde birçoğunun erkek bakışıyla algılandığı görülür. Kadının özellikle aile içindeki konumu itaat edici, tutumlu, çalışkan kısacası ideal bir eştir. Kadın erkek ilişkisinde erkek egemen toplumlarda kadının küçümsendiği, aşağılandığı, varlığının yok sayıldığı bir kadın imgesi yaratılır. Kadının toplum içinde ve iş yaşamındaki başarısı yok sayılmaya çalışılır. Bireyler arasında cinsiyete özgü bazı nitelikler bulunsa da cinsiyete göre belli kalıp davranış ve tutumları belirleyici kılan temel öğe kültürdür. Cinsiyet şeklinde kavramlaştırılan bu yaklaşım ve tutumlar toplumsal yaşamın temel dayanaklarını oluştururlar. Toplumsal rolleri biçimlendiren bu sosyal kategoriler bu yolla sosyal bir varlık olan bireyi kadın ve erkek olarak cinsiyete bağlı kimliğe göre algılar ve beraberinde bir takım beklentileri getirir. Birey de kadın veya erkek olarak bu toplumsal beklentilere göre davranış modelleri geliştirir ve bu sınırlar içinde kalarak toplumsal beklentilere kayıtsız kalamaz. Toplumsal tepki, onaylama veya sınırlamalar bireyler arasındaki cinsiyet değerlerini denetleme işlevi üstlenir. Toplumun kabullenmeleri bireysel düzeye indirgenerek kişinin kendisi ve çevresini nasıl algılaması gerektiğinin sınırlarını belirler. Bireyin yalnızca düşünce sisteminde kalıcı izler bırakmakla kalmayan toplumsal genel kabuller aynı zamanda sosyolojik ve psikolojik planda onu etkiler. Böylece kişinin deneyimlemediği tüm olguları bireye dikte ettirerek, genellemelere ulaşır. Bu yolla örtük bir şekilde bireyin çevreye bakışı ve onu algılaması da biçimlenmiş olur. Önceleri toplumsal yanı ağır basan bu genellemeler zamanla bireyin düşünce ve algı dünyasını değiştirerek onun kendi düşünce ve yargıları haline gelir. Yaşama karşı algı ve değerlendirmeleri belirleyen genelleme ve kabuller bireyi örtük bir biçimde etkileyip baskı altına alır, yönlendirir. Bir anlamda sosyal bir baskı olarak algılanabilecek bu kabuller, sosyal eğilim ve tutumlar bireyin kendine özgü düşünce tarzına dönüşür. Yaşadığımız çevre, okul, iş, aile ve ilişkide olduğumuz insanlar yaşamımızı her yönden etkiler. Gizliden gizliye kişinin yaşama bakış açısını belirleyen bu etmenler bireyin bir düşünce ya da algıyı değerlendirmesinde tutum ve eğilimlerinde söz sahibidir.

Atasözleri değerlendirildiğinde, kadının aile içi yükümlülük ve rolünün topluma yansıtılmasında 'ikinci cins' olarak algılandığı görülmektedir.

Yararlanılan kaynaklar

Acar, M. ve Ö. Demir (2005) *Sosyal bilimler sözlüğü*. Ankara: Adres.

Akbalık, E. (2013) Türk atasözlerinde cinsiyet algısı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* -Sayı 36- Nisan, 81-90.

Aksoy, Ö. A. (1993) *Atasözü ve deyimler sözlüğü* (1 Atasözleri s*özlüğü)*. İstanbul: İnkılâp.

Baltacıoğlu, İ. H. (1994) *Türke doğru*. Ankara: AKM

Berktay, F. (1995) *Tek tanrılı dinler karşısında kadın, hristiyanlıkta ve islamiyet'te kadının statüsüne karşılaştırmalı bir yaklaşım.* İstanbul: Metis.

Çakıcı, D. (2011) Gender and language, CBÜ *Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt:9, Sayı:2, 459-471.

Doğan, İ. (1995) *Sosyoloji*. İstanbul: Sistem.

Dökmen, Z. Y. *(*2004) *Toplumsal cinsiyet sosyal psikolojik açıklamalar*. İstanbul: Sistem.

Ersoy, E. (2009) Cinsiyet kültürü içerisinde kadın ve erkek kimliği (Malatya örneği) *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* cilt: 19, sayı: 2, 209-230, Elazığ.

Gutek, B.A. Cohen, A. G. and Tsui, A. (1996) Reactions to perceives discrimination, *Human Relations*, 49 (6): 791-814.

Günindi E. A. (2010) Türk atasözleri ve deyimlerinde kadına yönelik toplumsal cinsiyet roller. *Gazi Türkiyat,* sayı: 6, 167-181.

Kaplan, M. (2001) *Kültür ve dil*. İstanbul: Dergâh.

Karadağ, M. (2016) Peter Weiss'deki mitik direnme eyleminin halk edebiyatımızdaki ortak yanları. *Folklor/Edebiyat*, cilt:22, sayı:86/2, 9-28.

Karataş, T. (2014) *Ansiklopedik edebiyat terimleri sözlüğü*, İstanbul: Sütun.

Kurt, İ. (1992) *Atasözlerinde aile. Sosyo-kültürel değişme sürecinde Türk ailesi.* Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.

Küçük, S. (2003) Cinsiyet ayrımlı atasözlerinde kadın ve erkek kimliği. *AKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 5/2 (Aralık): 213-224.

Schipper, M. (2010) *Erkek Acı Çeker Kadının Ruhu Duymaz* (Dünya dillerinden atasözleriyle kadınlar) İngilizceden çevirenler: Ulaş Belge- Nurkalp Devrim, NTV.

Türköne, M. (1995) *Eski Türk toplumunda cinsiyet kültürü.* Ankara: Ark Yayınevi.

Ulusoy, İ. (2014) Farklı diller ve kültürlerden deyim ve atasözlerindeki kadın resimleri…Die Gaste, Sayı: 31/Mart-Nisan.

Yurtbaşı, M. (1994) *Sınıflandırılmış Türk atasözleri*. Ankara: Özdemir.

Genel başvuru kaynakları

Aksoy, Ö. A. (1988) *Atasözleri s*özlüğü 1. İstanbul: İnkılâp.

Aydın, M. (1992) *Geliştirilmiş açıklamalı atasözleri*. Ankara.

Eren, B. (1983) *Atasözlerimiz*. İstanbul: Cihan.

Gözler, H. F., Gözler M. Z. (1982) *Açıklamalı Türk atasözleri sözlüğü*. İstanbul:
İnkılâp ve Aka.

Köklügiller, A. (1989) *Açıklamalı atasözleri ve özdeyişler*. İstanbul: Kaya.

Muallimoğlu, N. (1983) *Deyimler atasözleri, beyitler ve anlamdaş kelimeler*.

İstanbul: Muallimoğlu.
Özön, M. N. (1956) *Türk atasözleri.* İstanbul: İnkılâp.
Soysal, R. (1971) *Türk atasözleri*. Ankara: Aynur.
Pala, İ. (2002) *Atasözleri sözlüğü*. İstanbul: L&M.
Par, A H. (1982) *Atasözleri.* İstanbul.
Türk atasözleri ve deyimleri I, II, (2001) Millî Kütüphane Başkanlığı, İstanbul: MEB.